

A doktori (PhD) értekezés tézisei

Péntek Veronika

2016

1. Témakörök

Az értekezés tematikailag három nagyobb részből épül fel:

I. Bevezető rész

Az első nagyobb fejezetben leírom, hogy mivel foglalkozom, a célkitűzéseket, kutatási feladatot foglalom össze. Ismertetem a témához kapcsolódó irodalomtörténeti háttért: foglalkozom a magyar késő reneszánsz sztoicizmusával, értékelem Ecsedi Báthory Istvánt ebből a szempontból; valamint írok a magyar korai katolikus megújulásról és ezzel kapcsolatosan is Pécsi Lukácsról. Ismertetem Ecsedi Báthory prózai imádságainak¹ és Pécsi pszeudo-ágostoni fordításának² a kiadásait.

II. Elméleti, irodalom- és művelődéstörténeti rész

-Az imádságvégzés történeti alakulása: az ima, a meditáció és a *soliloquium*-irodalom kapcsolata, magyar irodalmi példákkal

Az ókori és középkori műveltségben a memória és az oralitás alapvető eszköz a kulturális hagyománykövetítésben. A félhangos ruminálás-meditálás ebbe a szellemi kontextusba ágyazódik bele: ismeretek elsajátításában, tanult vagy olvasott dolgok átgondolásában, a memória fejlesztésében fontos szerepet játszik. Választott példák alapján írok arról, hogy a 16 –17. század fordulóján milyen lehetséges imádkozási és elmélkedési módokat nyújtottak az e célt szolgáló könyvek. Az általam vizsgált Pécsi és Ecsedi Báthory mű mellé bevontam Pázmány³ és Szenci Molnár imádságos könyvét,⁴ amelyekhez képest Pécsi és Ecsedi Báthory kegyességi műve kevésbé követik a kötött szerkezetet. Ecsedi Báthory magánhasználatra szóló, önálló, zsoltárokra is alapuló prózai imádságokat írt, a másik három fentebb említett mű az olvasók magánhasználatára, egyéni áhítatának elősegítésére készült. Egy nagyobb fejezetben foglalkozok Pécsi és Erdődi János *Soliloquia*-fordításával,⁵ mellyel a keresztény lelkeségi irodalom felekezeti fölötti hagyományát közvetítik koruk olvasóinak. A köztük levő különbségek a műfajiság jegyeit nem változtatták meg, egy műfaj, a *soliloquium*, illetve a meditációs irodalom jegyein belül dolgoznak. A két fordítás az interkonfesszió jelenségével és a *soliloquia* műfajával szövi tovább dolgozatom témaköreit.

¹ ECSEDI BÁTHORY 1984.

² PÉCSI 1988. (RMNY 671)

³ PÁZMÁNY 2001. (RMNY 1513)

⁴ SZENCI MOLNÁR 2002. (RMNY 1238)

⁵ ERDŐDI 1689. (RMK I. 1372)

-*Ars orandi* és *lectio divina*. A retorikai beszéd felől értelmezett *ars orandi*

Ebben a részben többek közt kitérek az imádság retorikus leírásának fejlődésére, a terminológia történeti alakulására.

Ismertetem Pécsi és Ecsedi Báthory gondolatait az imádság végzéséről; Telegdi Miklós⁶ és Vásárhelyi Gergely⁷ hasonló megnyilvánulásai az imádságról, gazdagítják a magyar *ars orandi*-ről alkotható képünket. Foglalkozok a retorikai *narratio* és az imádság kapcsolatával. Megmutatom, hogy a retorikai eszközökkel leírt imádságrészek, a *lectio divina* lépései és a Szent Ágostontól származó három lelki képesség (*memoria, intelligentia, voluntas*) hogyan ötvöződik az imádságos prózában. A *lectio divina*-t és a három lelki képességet érintettem a második nagyobb részben.

-Európai szellemi környezet. A téma lelkiségtörténeti megközelítése

A vizsgált hazai művek európai háttereként mutatom be a devóció szellemiségének a lényegét, különös tekintettel az elmélkedés és az imádság szerepére a keresztény tökéletesség elérésében.

A részben foglalkozom a *perseverantia*⁸ fogalmával, mely ebben a részben tárgyalt másik két fogalomkör mellett, azokat jól kiegészítve, megfelelő eszme- és teológiatörténeti háttérrel ad a két vizsgált mű – Pécsi pszeudo-ágostoni fordítása és Ecsedi Báthory prózai imádságai – elemzéséhez.

Mind a második, mind a harmadik és mind a negyedik nagyobb részben található szövegelemző alfejezet az elméleti fejezetek mellett.

Ezek:

2.3. Pécsi és Erdődi János *Soliloquia*-fordítása

3.2. A retorikai beszéd felől értelmezett *ars orandi*, mint szövegelemzési lehetőség Pécsi és Ecsedi Báthory elmélkedő művében

4.1.5. A helyes devóciós magatartás kérdésköre Pécsi két másik művében,⁹ Ecsedi Báthory kegyességi írásaiban és Debreczeni Szőr imakönyvében¹⁰

4.2.2. A *constantia* és a devóció fogalom rokonságát összeegyeztethető, hasonló gondolatok megmutatásával, Pázmány Kempis-fordításával¹¹ és Kéri Sámuel Keresztény Seneca-fordításával¹² teszem meg

III. A két választott mű elemzése

⁶ TELEGDI 1562. (RMNY 173)

⁷ VÁSÁRHELYI 1599. (RMNY 860)

⁸ *Állhatatosság (Perseverantia)*. In: Magyar Katolikus Lexikon I., 1993., 177–178.

⁹ PÉCSI *Hasznos orvosság*...1597. (RMNY 810); *Az test környvl.*...1598. (RMNY 838)

¹⁰ DEBRECZENI SZŐR 1599. (RMNY 848)

¹¹ PÁZMÁNY 1624. (RMNY 1297)

¹² KÉRI 1654. (RMNY 2510)

A korábbiakban felvázolt keretben az elemzés során saját magam által kidolgozott szempontok alapján vizsgálom a szövegek mélyebb rétegeit. Az állhatatosság, türelmesség és a kegyelemre való nyitottság lehetséges összefüggéseit négy csoportban foglalom össze, általuk segítve az eligazodást a lelki élet bonyolult folyamataiban, a devóciós magatartás különféle megnyilvánulásainak megértésében.

2. Célkitűzések, a kutatási feladat összefoglalása

Dolgozatomban elsősorban Ecsedi Báthory István meditációival foglalkozom, amelyek az 1580-as évektől 1605-ig íródtak, továbbá Pécsi Lukács 1591-es pszeudo-ágostoni fordításával.

Témám egyik fontos alapgondolata Klaniczay Tibor azon megállapítása, hogy a manierizmus reprezentatív műfaja a meditatív költészet, s annak prózai változata, a meditatív esszé, illetve a vallásos meditáció különböző prózai változatai. Klaniczay a manierizmus jellegzetes műfajainak a leírását ideológiailag a késő reneszánsz újsztoikus filozófiájának a vizsgálatával köti egybe.¹³ De látnunk kell, hogy ezt az irodalomtörténeti kérdést az általam vizsgált művek műfajának tekintetében mindenképpen lelkiségtörténeti szemponttal kell kiegészítenünk. A keresztény újsztoicizmus *constantia* (állhatatosság) fogalmának filozófiája a vallásos prózai imádságokban és meditációkban a vallási devóció fogalommal, illetve a hozzá tartozó lelkiséggel összekapcsolódva fejeződhet ki. Jelen esetben az irodalomtörténeti megközelítéseken túl teljes mértékben devócionális, a lelki életet szolgáló művekről beszélhetünk.

A két művet műfaji-textológiai és lelkiségtörténeti szempontból vizsgálom meg. A disszertációban két nagyobb szövegelemzést készítettem a két prózai imádságos műből: egyik fejezetben a retorikai szempontok szerint értelmezett *ars orandi* és az ennek alapján behatárolható imádságrészek és a *lectio divina* fellelhető és odatársuló részeit, megnyilvánulásait figyeltem meg a választott imaszöveg-részletek elemzése során. A másik nagyobb szövegelemző fejezetben a műfaji kérdések valláspszichológiai szempontokkal egészülnek ki. Az elemzett műveknek segítségével bemutatom, hogy az imádságos életben az állhatatosság, devóció és a kegyelem hogyan kapcsolódhat össze.

A fennemlítették mellett először elhelyezem művelődés- és irodalomtörténetileg Ecsedi Báthory Istvánt és Pécsi Lukácsot, majd a műfajilag és szerkezetileg összetett 16–17. századi magyar kegyességi irodalmat jellemzem. Például kitérek arra, hogy az imádságos, kegyességi művek felépítésük alapján milyen imádkozási és elmélkedési módokat nyújthattak, illetve

¹³KLANICZAY 1985. 124–128. Klaniczay Tibor értékelése szerint beszélhetünk a 16. század végén ún. nemesi újsztoicizmusról, Justus Lipsius és antik sztoikus szerzők hatásáról. Ecsedi Báthory István és az ecsedi várhoz köthető nemesi újsztoicizmus kapcsán Keserű Bálint viszont felhívja a figyelmet arra, hogy csak Ecsedi Báthory halála után, a 17. század elején beszélhetünk a sztoikus eszmények tényleges jelenlétéről (Ceglédi István, Laskai János), és ez már a képviselői révén a protestáns polgári késő humanizmust képviseli. Ha a manierista Rimay János révén Báthory ismerte is a sztoikus eszméket, annak interkonfesszionális jellege biztos, hogy távol állt tőle, hisz a református hitet képviselte. (KESERŰ 1958. 45–49.)

arra, hogy szerkezeti felépítésük és tartalmi elemeik szerint a kegyességi élet gyakorlását segítő műfajok folytonosságába milyen mértékben illeszkednek bele.

Foglalkozom az ima- és meditációgyakorlás történeti formálódásával az ókori és középkori keresztény lelkeségi hagyományban, gyakorlatban. Körbejáróm a *lectio divina*, rumináció-meditáció, *soliloquium*-irodalom műfaji-történeti kapcsolatát. Írok az imádság, a zsoltár, az *ars orandi*, *lectio divina* műfaji összefüggéséről.

A felekezeti köziség szempontjából is megvizsgálom két magyar pseudo-ágostoni *Soliloquia*-fordítást.

A *devotio moderna* késő középkori reform lelkeségi irányzat folytonosságába lépve bemutatom-értékelem választott egyházi szerzők alapján a devóció-értelmezést az újkori meditációelméletben.

Érintem a keresztény sztoikus gondolkodás erkölcsi-vallási átfedtségét a korabeli devóció-értelmezéssel.

Foglalkozom azzal, hogy mennyiben lehet beszélni újsztoikus filozófiai irányzatról a magyar késő reneszánsz idején.

3. Az értekezés irodalom- és művelődéstörténeti, kutatási eredményei

A késő reneszánsz idején újsztoicizmus *constantia* fogalmának filozófiája az általam vizsgált két prózai imádságos műben a devóció teológiai fogalommal, illetve a hozzá tartozó lelkiséggel összekapcsolódva fejeződhet ki. A megtekintett művek kapcsán az irodalomtörténeti megközelítéseken túl teljes mértékben devócionális, a lelki életet szolgáló kegyességi írásokról beszélhetünk. Emellett a *perseverantia* fogalmát is társíthatjuk ide. A latin *perseverantia*-állhatatosság teológiatörténeti fogalma adhat egy pontos középutat az irodalomtörténet sztoikus *constantia*-fogalom és az Isten akaratát a vágy, az érzelmek segítségével követni szándékozó korabeli devóció-értelmezés között. Ez a teológiai állhatatosság, kitartás fogalom alapvetően a kegyelemmel kapcsolódik össze: „a megigazult ember kitartása a kegyelem állapotában”. Az értekezés Pécsi és Ecsedi Báthory műveit hosszabban bemutató fejezetének elemzési szempontjait – amelyekkel az állhatatosság és a kegyelem viszonyát is figyelem az imádkozás végzése alatt – a *perseverantia* fogalma közelíti meg leginkább a *constantia* és a devóció odatársuló jelentésköre mellett.

Két hosszabb szövegelemzést készítettem Pécsi és Ecsedi Báthory vizsgált műveiből. Az egyikben, amit az előbb említettem, a kegyelem, az állhatatosság-devóció, töredelmesség, imádságos lelkület, meditáció-kontempláció és különböző imádságos megszólalási formák együttes jelenléte: ezen szempontok egymással való kapcsolata és összefüggése a fő területe és irányvonala Pécsi és Ecsedi Báthory imádságos prózájának ebben az elemzésében. A műfaji kérdések valláspszichológiai szempontokkal egészülnek ki. Négy elemzési szempont mentén úgy válogatok össze imaszöveg részleteket, hogy egy fejlődésvonal rajzolódik ki: a köztük levő összefüggés az/egy egész emberi életre kiterjedő, változó, megújuló imádságos-devóciós folyamatot mutathat, illetve megfelelhet egy nagyobb lelkiségi-imádságos struktúrának, vagy az élet Isten felé haladó fejlődése főbb irányának. Az imádság folyamatos és állhatatos végzésének, gyakorlásának van az Istentől távolabbi és közelebbi, szeretetteljesebb és a kegyelem fényében jobban ott levő megvalósulási formája. Az állhatatosság és devóció lelkülete, magatartása is lehet az isteni szeretethez és a kegyelmi állapothoz közelebbi és távolabbi. Az elemzési szempontokat nézve, többnyire a köztük valamilyen átmenetet alkotó elmélkedések és imádságok a leggyakoribbak.

A másik fejezetben azt figyelem meg, hogy a retorikai eszközökkel leírt imádságrészek, a *lectio divina* lépései és a Szent Ágostontól származó három lelki képesség (*memoria, intelligentia, voluntas*) hogyan ötvöződik az imádságos prózában.

Többek közt készítek egy összehasonlító elemzést Pécsi Lukács és Erdődi János *Soliloquia*-fordításából, amely újabb példával szolgál a kegyességi irodalom interkonfesszionális jellegére. A különbség nem a tartalmi kérdésekben, hanem a munkájuk stílusában, nyelvezetében, helyesírásában van. Ez függött a fordítók személyétől, műveik keletkezésének korától, az országrészek nyelvjárási-nyelvhasználati szempontjaitól, felekezeti hovatartozásuktól.

Foglalkozom a *devotio modernával* és választott korabeli szerzők alapján a devóció-értelmezéssel az újkori meditációelméletben. Ennek keretében a keresztény sztoikus erkölcsi-vallási magatartás átfedtségét a korabeli devóció-értelmezéssel azzal mutatom meg, hogy érintem Justus Lipsius *De constantia* c. művének¹⁴ és az érintett traktátusszerzők devóció-értelmezésének néhány kapcsolódó gondolatát, valamint megmutatom a Schellenberg-féle *Keresztény Seneca* és Kempis *Krisztus követése* néhány érintkező gondolatát.

Írok a helyes devóciós magatartást befolyásoló tényezőkről, példaként bemutatva korabeli magyar műveken. A vizsgált szövegek mellett még bevonom szemléltetésre Pécsi Lukács *Hasznos orvosság minden lelki betegség ellen...*, és *Az test kornyvl valo...*, valamint Debreczeni Szőr Gáspár *Aitatos imádságok* c. könyvét.

¹⁴ LASKAI 1641. (RMNY 1876)